

Mítoszok és emlékművek az észti irodalomban

oha a téma jelenleg nem foglalkoztat különösebben, a szervezőknek mégis sikerült rábeszélniük a hozzászólásra. Egy időben magam is szenvedő alanya voltam az irodalmi mítoszteremtésnek, ezért egyfelől úgy vélem, nem igazán illik bírálnom kollégáimat, másfelől álszentnek tartanám magam, ha nem foglalnék állást. Mindjárt előjáróban szeretném azonban leszögezni, hogy az itt következő állítások egytől egyig az én személyes ízlésemet és értékrendemet tükrözik, így természetesen elfogadom, hogy ugyanerről a kérdésről sokan sokféleképpen vélekednek.

Robert Musil állapítja meg 1920-ban megjelent *Komor töprengések* című írásában: az emlékművek közös tulajdonsága az, hogy észre sem vesszük őket. Így igaz, a Tammsaare bronzpadján csiripelő veréb valóban előbb kelt feltűnést Tallinn közepén, mint maga a mozdulatlan szobor. Pedig Soans alkotása maga a megtestesült „Valóság és igazság”. Az iskolában valamennyien tanultunk róla, de kérdezem én, hány észti figyelt föl rá?

Tammsaare bizonyára sokat kínlódott, míg élete főművét megalkotta, emlékművé azonban – még életében – mások kiáltották ki. Olyanok, akik nagyfokú önáltatás nélkül aligha tudták volna megmondani, mitől monumentálisabb ez a regény, mint sok más falusi történet, melyek közt néhány jóval szellemdúsabb mű is akad. De minden emlékműnek joga van a létezéshez, és az említett mű egyes részletei valóban jók. Legkevésbé talán az első kötet. Kíváncsi volnék, hogy akkor is a legnagyobbak közé sorolnánk-e Tammsaarét, ha nem ő írja meg az észti irodalom legjobb regényét, a *Pokoltanya új sátánját*?

Az emlékművek mozdulatlanok, ezért lettek a fényképező kedvű turisták kedvelt célpontjai. Hazaérve meg lehet mutatni a képet az ismerősöknek, nem számít, tudjuk-e még, kit ábrázol a fénykép, és miért van ott, ahol van. A tallinni Tammsaare-szobrot kétségtelenül sok észti ismeri. Talán mert a város közepén áll, jó találkahely, alkalmas bármilyen rendezvényhez. Sokan viszont csak a róla elnevezett utca alapján ismerik Tammsaare nevét, mert hogy az telis-tele van gárzsokkal.

* Arvo Valton (sz. Märjamaa, 1935) az észti kispróza egyik legjelentősebb képviselője. Elsősorban novellista. Elbeszéléseiből magyarul két válogatás is megjelent (*A burok, Végjáték*). Próza mellett verseket és aforizmákat is publikált. Jelentős műfordító, ő fordította észtre Csoóri Sándor és Kányádi Sándor verseit. Itt közölt esszéje eredetileg előadás, amely a *Looming* című folyóirat 2005. februári számában jelent meg nyomtatásban.

Először a franciaországi Blois-ban kezdtem lázadni, ahol egy viszonylag keskeny utca viseli Anatole France nevét. Arra gondoltam, milyen kár, hogy az író nem tud feltámadni, és amolyan Anatole France-osan odamondogatni nevének illetően használata miatt. Neki persze így a legjobb. Mert ki szeretné nyilvános helyen kigombolni a lelkét? A művészet már csak olyan, hogy ha valaki ügyeskedik és rejtőzködik, abból ritkán lesz emlékmű.

Miközben az emlékművek észrevétlenek és mozdulatlanok, a mítoszok nagyon is változékonyak, hol megerősödnek, hol elenyésznek, hol tömörülnek, hol szertefoszlanak, akár a köd. Így van ez nemcsak az észti irodalomban is, hanem más népek irodalmában is.

Vannak mítoszok, amelyek magánál a mítosznál többre nem képesek. Példaként a mi Kristjan Jaak Petersonunkat említhetném, akinek gyerekesen patetikus életműve ugyan tökéletesen marginális, mítoszként viszont szívmengető. Iván Kuratov komi író – ő is a XIX. század gyermeke, de őt csak a XX. század húszas éveinek elején fedezték fel – jóval jelentősebb, mint a mi Jaakunk; Kuratov igazi európai formátumú művész, akinek a hírneve hazájában bizonyára örökre fennmarad. Igaz, ő harminchat évet megélt, több ideje volt az alkotáshoz.

Az én értékskálámon minden idők legjobb észti írója Karl Ristikivi – ha egyáltalán van értelme a művészetekben az effajta méregetésnek. Neki most, utólag igyekszünk mítoszt teremteni, és csak itt, Észtsországban. A mítoszteremtés mozgatórugói ebben az esetben is mellékes körülmények, mocskos reklámkorunkban legfontosabb a frivolitás.

A legnagyobb élő észti prózaíró szerintem Mats Traat. Terjedelmes regényei sokak számára bizonyára unalmasak, viszont nem egyensúlyoznak jó és rossz ízlés határán, és nem pártfogolnak kétes értékeket. Számomra Salavat Julajev, a paldiski börtönben huszonöt évig sínylődő költő valóságosabb történelmi hős, mint Johann Michelson, akár észti volt, akár nem. A fényes katonai karriert befutott Iván Ivanovics lelkén ugyanis meglehetősen sok, az orosz birodalom ellen lázongó rokonnép lemészárlásának bűne szárad. Lehet, hogy von Michelson nem volt tisztában vele, kit és hogyan szolgál, de egy észti írónak, aki ugyanannak a birodalomnak a szorításában élt, talán mégsem kellett volna őt glorifikálnia! Egyébként is: azok a történelmi alakok, akik véletlenül vagy tehetségük folytán magas állami tisztségeket töltöttek be egyik vagy másik idegen hatalom idején, vagyis kiszolgálták azt, vajon ezzel a magatartásukkal megszépítették-e az észti történelmet, vagy viselkedésük inkább megalkuvó és hazaáruló?

Jaan Kross esetében meglehetősen sok mítoszgyártáshoz alkalmas anyag halmozódott már föl – szerencsére ezek mennyisége még nem lépte át a kritikus határt. Kross kétségtelenül nagy író, gazdag szókinccse és erős kompozíciós érzéke sokak számára nyújthat követendő példát.

Mats Traatból eddig senki sem próbált mítoszt teremteni. Hála Istennek. Ez Tammsaaréhoz hasonlóan neki sem volna ínyére.

Paul-Eerik Rummo nemzedékünk igazán nagy mitikus alakja, és erre az 1960-as években született művei föl is jogosítják. Az ő mítoszákat később sárba tiporták – mintha nem lett volna joga hozzá, hogy ne íróként, hanem közszereplőként éljen.

Juhan Viiding legendás volt egész életében. Az idő azonban irgalmatlan, az ő mítosza is szertefoszlott. Öngyilkossága után egy időre újraéledt ugyan – ami meglehetősen furcsa fénybe helyezi mai mítoszgyártóinkat.

Olyan ez, mint az újságírás: a hír csak akkor lép át egy bizonyos ingerküszöböt, ha sok vérrel és erőszakkal társul.

Szilárd meggyőződésem, hogy az ötödik parancsolat: „Ne ölj!” önmagunkra is érvényes – nem véletlenül temették el az öngyilkosokat valamikor a temetőfalon kívül. Az ember önmagáért is felelős, élete nem kizárólag az övé. Különösen, ha a kérdéses személy a nemzet szempontjából fontos alkotó.

Igen, noha ebben az esetben egyetlenegy embert, valamikori jó barátomat vádolom, nála is inkább elítélem azokat, akik szörnyű tettét mítoszeremtésre próbálják fölhasználni. Amikor Észtország a szomorú világstatisztikák élvonalában áll, nem kellene-e még inkább elítélnünk az önpusztítókat?

Most azonban tegyünk egy rövid kirándulást az észti irodalmon kívülre.

Vegyük az elmúlt évek két Nobel-díjasát. Egyikük, Kertész Imre még csupán közepszerű író, aki némi humorral fűszerezi zsidó történeteit, másikuk, Elfriede Jelinek már kifejezetten rossz, akinek mondataiból valósággal süt a gonoszság és a gyűlölet, mi több, az ostobaság. A mi Önnepalunk szövegeiben is van egy jó adag gonoszság (a caeni irodalmi fesztiválon például azt találta mondani, hogy az életet születése óta gyűlöli), de ő legalább jól ír. A szemmel láthatóan szexuális komplexusban szenvedő Jelinek ezzel szemben ízetlenkedésével és csapongó képzelgéseivel írónak is csapnivaló. Több magyar barátom panaszkodott a Svéd Akadémia döntése miatt, mondván, írói teljesítménye alapján sok magyar író méltóbb lett volna a rangos kitüntetésre. Mindez különösen fájdalmas akkor, amikor egy nyelvterület írója először kap Nobel-díjat, de ahogy a finn-ugorok általában, a magyarok sem szívesen nyilvánítanak véleményt, a rossz tréfához jó képet vágnak. Az osztrákok többsége ezzel szemben nem is titkolja, hogy a díjat alighanem az ő bosszantásukra adták a díjazottnak.

Nobel alapítványának legfontosabb célkitűzése a humán értékek védelme. Az irodalmi Nobel-díjat egy-egy kiemelkedő, nemes eszmeiségről tanúskodó műnek ítéli oda, legalábbis az alapító végrendelete szerint. Ugyan miféle nemes eszméket hirdet Jelinek? Pedig a legrangosabb irodalmi díj kétségtelenül mítoszt teremt. Azt hiszem, a két példa világosan mutatja, hogy az irodalmi mítosz önmagában még nem érték.

Miért nem született tehát mítosz Mats Traat körül? Csak azért, mert nem iszik, nem lumpol, és nem az irodalom körül lebzselők bandavezére? Az, hogy kitűnő művekben dolgozza föl Észtország közelmúltját, nem számít, ezeket a mítoszeremtők valószínűleg nem is ismerik.

Mítoszok keletkeznek és elhalnak. Egy-egy író, mű vagy irodalmi jelenség egy darabig beszédtéma, azután elfelejtik, hosszú időre csönd lesz körülötte, de megtörténhet, hogy valami mellékes körülmény folytán a mítosz újraéled – csak akkor már más, az előzőtől erősen eltérő alakban.

Az irodalomban pozitív és negatív mítoszokat egyaránt megkülönböztethetünk, bár a kettő általában együtt van jelen. Az észtek szkeptikus és ironikus természetét mutatja, hogy akit dicsérnek, egyúttal szidják is. Ez ritkán történik megfordítva. Azaz csupán a dicséret képes – valamiféle ellenreakcióként – feneketlen becsmérlést kiváltani.

A mítoszgyártók és mítoszrombolók többnyire olyanok, akiket nem fenyeget a mítosszá válás veszélye.

Persze az írók is részt vesznek mítoszuk létrehozásában.

Ennek mikéntje és háttere igen sokféle lehet.

Jaan Kaplinski például igen tudatosan és átgondoltan építi önnön mítoszáát.

Jaan Kross jóval áttételesebben és ügyesebben teszi ugyanezt.

Hando Runnel egy hittérítő elhivatottságával építkezik, és ügyel szavai hitelére, nem úgy, mint a nézeteit meglehetősen gyakran változtató Kaplinski. Runnel mítoszának színskálája a külső körülmények függvényében változik.

Paul-Eerik Rummo lerombolta saját mítoszáát, ez azonban nem kérdőjelezheti meg a hatvanas években született zseniális műveit.

Juhan Viidingnek, a gimnazisták és a kávéházak legnagyobb kedvencének, fájdalom, meg kellett élnie, amint saját mítosza megkopik.

Artur Alliksaar megmaradt mítosznak, jóllehet személyes és alkotói mítosza igencsak különbözik.

Az utóbbi évek egyik legérdekesebb mítosza Madis Kõiv, érdekes módon az irodalom körül lebzelőktől függetlenül.

A fiatalok közül többen is megpróbálkoztak már vele, hogy – elsősorban reklámfogásokkal – önmagukból mítoszt teremtsenek. Ez olykor sikerül, sikerült például Kati Murutarnak és Kaur Kendernek. Sőt olyanoknak is, akik eddig meglehetősen kérdéses irodalmi értékeket hoztak létre. Legjobbjuk, Andrus Kivirähk, akinek az ész népi számára sikerült néhány mitológiai képet megrajzolni, valószínűleg hosszabb ideig mítosz lesz nemzedéke számára.

Végül szeretnék hangot adni annak a szilárd meggyőződésnek, hogy a valóban jó irodalom mindig jó ügyet szolgál (jusson eszünkbe Puskin *Exegi monumentum*-ának sora: „Mert lantom lelkeket jóságra buzdított”), a jó képzőművészet a szépség szolgálólánya, a jó zene pozitív érzelmeket kelt.

A rombolás, amely egy ideje divatos, csak kis csoportok számára lehet követendő példa – és csak abban az esetben, ha közvetve a szépséget, a jóság és az érzelmek elmélyítését szolgálja. A rútság esztétikája csupán ideiglenes hóbort lehet.

Többször állítottam már egymás mellé Roman Gary *Előtted az élet* és Emil Tode *Határország* című regényét – nyilván azért, mert egy időben olvastam őket. Milyen rettenetes miliőt ábrázol a francia író, de mekkora jóság rejlik ebben a műben! Tode regényének középpontjában ezzel szemben a nyomor és egy sor emberi komplexus áll, épp ezért nem tartom nagy regénynek.

Ha osztrák íróval kezdtem – nevezetesen a nagyszerű Musillal, akinek szkepszisét nem a nyomor szülte –, hadd fejezzem is be osztrákokkal. Két csaknem azonos korban élt művésszel, Gustav Klimttel és Egon Schielével. A szecesszió mes-

terének művei kifejezetten szépek, az expresszionista festő képei kifejezetten csúnyák. Igaz, van, akinek az utóbbi kell – csakhogy ez inkább a művek élvezőjét minősíti.

Befejezésül: Aprócska, helyi mítoszok teremtése inkább érdemli ki megbecsülését, mint a létező mítoszok értelmetlen elpusztítása, ami az utóbbi időben a világ filmművészetének egyik kedvelt szórakozásává vált. Példaként említem a hírhedt „Amadeust”, amelyben a rendezőnek sikerült Mozartból nevetséges csepűrágót faragnia. És akkor nem szóltam még a Byron-filmről, amely a költőt nemes egyszerűséggel monstrumnak ábrázolja. Ilyen példát sokat említhetnénk. A nagy emberek kigúnyolása szemmel láthatóan a kis emberek öröme.

Az észti irodalomnak és filmiparnak ezen a téren még van mit fejlődnie. ☒

JÁVORSZKY BÉLA *fordítása*

J E G Y Z E T E K

Anton Hansen Tammsaare (1878–1940) észti klasszikus író.

Kristjan Jaak Peterson (1801–1823) költő, őt tartják az észti líra első alakjának.

Karl Ristikivi (1912–1977) író, költő, 1944-től Svédországban élt.

Mats Traat (1936–) író, költő.

Jaan Kross (1920–) író, költő.

Juhan Viiding (1948–1995), Paul-Eerik Rummo (1942–), Hando Runnel (1938–), Jaan Kaplinski (1941–), Artur Alliksaar (1923–1966), Madis Kõiv (1929–) költők.